

KORAVASKORI TÁROLÓ GÖDÖR A NAGYGALAMBFALVA-VÁRFELE (HARGITA MEGYE) LELŐHELYRŐL¹.

Nagyalambfalva község, Székely-Keresztúrtól 10 km-re, keletre a Nagy-Küküllő középső szakaszán, annak jobb partján, a Nagyalambfalvi völgyben terül el. Az nagyalambfalvi-Várfele lelőhely első szakirodalmi említése² és egyben földrajzi leírása is Orbán Baláztól származik. Ezt követően a szakirodalomban számos szerző említi a lelőhelyet.³

Az idők folyamán, több, erről a régészeti lelőhelyről származó, lelet került be a Kolozsvári Nemzeti Múzeum raktárába. Ezek közül megemlíthetők az 1922–1923-ban valamint az 1934-ben Borbély Samu és Eugen Groze által a múzeumnak adományozott fekete-téglavörös és fekete-sárgás, fényezett felületű, karcolt meanderekkel és árkolással díszített kerámiatöredékek,⁴ valamint egy – Roska Márton szerint – erről a településről származó edénytöredék.⁵ A Kolozsváron található nagyalambfalvi leletek sorát a Ferenczi Sándor által – 1933 nyarán – a Várfelelén gyűjtött pár edénytöredék egészíti ki.

Ezek közül is kitűnnek a hornyolt díszítésűurnatöredékek és a behúzott peremű tálak darabjai. A szóban forgó településről Ferenczi még egy kő hálósúlyt is említ.⁶

Az 1950-es években Ferenczi István és Ferenczi Géza terepbejárásai újabb adatokkal szolgáltak a nagyalambfalvi koravaskori település⁷ illetően.⁸ Ezt követően, a hatvanas években a Ferenczi-testvérek kutatásai nyomán még számos edénytöredék került a Székelykeresztúri Múzeumba.⁹

1. Szeretnénk megköszönni dr. Molnár Kovács Zsoltnak a tanulmány lektorálásában végzett munkájáért.
2. „A Vágás pataka és Küküllő összefolyása közti Várfele sarka nevű előfokon, a tető-csúcsot oly sánczolatok körítik, mely egy itt állott váracsva engednek következtetni”. Orbán 1868, 30.
3. Macrea et alii 1951, 306; Popescu 1958, 144, nr. 23; Popescu 1958a, 482, 23; Horedt 1961, 181/6; Morintz 1970, 95; Ferenczi, Ferenczi 1973, 339; Ardeu 1995-1996, 210, nr. 153/a; Benkő 1992, 112-113, 15/12; RepHar 2000, 159, nr. XXVIII g/2 (462).
4. Kalmar, Crişan 1995, 754, nr. IV, pl.V (Lsz. 2879-2962 = P. 54481, 45499-45562, 45564-5, 6).
5. Roska 1942, 192, nr. 31 (Lsz. IV. 2484); Roska Márton felüti a nagyalambfalvi települést a „villanova-hallstatti” kultúra lelőhelyeinek térképén (Roska 1942, 192, 349-350, XVII. sz. térkép, 124 pont).

6. Roska 1942, 192, 31 sz., (Lsz. 8168-9); Ferenczi, Ferenczi 1958, 19, III sz., 1a; SzNM raktárában Lsz. 8168-9, RepHar 2000, 159, nr. XXVIII g/2 (462).

7. Tanulmányunk az általunk kutatott térség, koravaskorának korai és középső időszakára vonatkozik. Bár a romániai szakirodalomban használt Hallstatt A–B megnevezés főleg a közép európai térségre érvényes az itthon meghonosított hagyománya miatt mi is ezt az elnevezést használjuk a továbbiakban. Florin Gogăltan, a Mozsolics Amália (Mozsolics 1984, p. 47-48), Kemenczei Tibor (Kemenczei 1996, 247-271), Valentin Vasilev (Vasilev et alii 1991, 102-129) és Kacsó Károly (Kacsó 1990, p. 42-49) kutatók által felépített kronológiai rendszerek alapján, felosztotta Erdély későbronzkorát három (Későbronzkor I-III, a közép európai Br. B2-C–Ha A), koravaskorát pedig négy (Vaskor I-IV, Ha A2-B1–Ha D) időszakra (Gogăltan 1999-2000, 43-47).

8. Ferenczi, Ferenczi 1958, 18-19, III sz., 1a (MHR Lsz. 3780-3809, 5072). A mai településtől észak-kelet irányban emelkedő Vártetőről az irodalomban, korai vaskori telephelyről emlékeznek meg, melyről az általunk kutatott településről előkerültekkel megegyező leletek említenek. Valószínűleg a megerősített település mellett, ahhoz közel egy ugyanabból a korból származó, nyílt település fekszik. A Vártető elhelyezése menedékvárra utalhat, ehhez hasonló elhelyezésű és egyidejű várak találhatóak Hidegzsamos-Várhegyen (Someşul Rece-Cetate), Vajdahunyad-Bollik-tetőn (Huedin-Bolic) és Szeretfalván (Sărăţel) Ferenczi, Ferenczi 1958, 19-20, III sz., 1b.

9. Benkő 1992, 113 (Lsz. 188-190, 268-270, 421, 988-989); RepHar 2000, 159, nr. XXVIII g/2 (462).

A lelőhely kutatásának fontos stációját jelenti a Székely Zoltán és Molnár István végezte leletmentés.¹⁰ Az 1956-os régészeti feltárás során mindössze egy 10 x 2 m-es, kelet–nyugati irányú, szelvény kutatására került sor.¹¹ Az 1957-es évben folytatott ásatás eredményeként azonban, a 30 cm vastag kultúrretegben kirajzolódó kör alakú, szenes, paticsos foltokra bukkantak. A terasz nyugati oldalán az 1. sz. kutatóárok végében egy 5 x 3,5 m nagyságú, szabálytalan ovális alakú gödörházat tártak fel.¹² Ez utóbbi régészeti objektum párhuzamaiként Székely Zoltán, a teleki- (Teleac),¹³ medgyesi- (Mediaș-Cetate)¹⁴ és nagyenyedi (Aiud)¹⁵ vaskori települések földbe mélyített kunyhóit említi. A kutatók szerint, a rövid élettartamú, egyrétegű telep déli oldalát védőárok övezte. A lakóházak egymástól 10–15 m távolságra való elhelyezkedése, a feltárást végzők olvasatában, egy pásztorkodó-földműves egyszerű paraszti gazdálkodómódú közösségre utalnak.¹⁶ A régészeti feltárás dokumentációja és az ásatás során előkerült leletanyag a Székelykeresztúri Múzeumban található.¹⁷

A nagygalambfalvi leletek elemzését 1966-ban közölte Székely Zoltán két más település – Csernáton-Hegyes (Cernat-Vârful ascuțit) és Réty-Telek (Reci) – régészeti leletanyagával együtt.

Benkő Elek terepbejárásai során több ízben bejárja a nagygalambfalvi telepet, de a Vágás-patak D–DNy-i irányba lejtő baloldali teraszának déli peremén – a Székely Zoltán által jelzett – erődítésnyomokat nem sikerült azonosítania.¹⁸

Az általunk végzett kutatás közvetlen előzményét az jelentette, hogy 2007. április. 1.-én Kuti Lajos székelykeresztúri lakos egy koravaskori edénytö-

redéket hozott be a helyi Molnár István Múzeumba. A kerámiatöredékek beszolgáltatójának elbeszélése szerint, először a vaddisznótúrás nyomán felszínre került cserepeket gyűjtötte be. Ezt követően gödröt ásott az említett helyen, ahol nagymennyiségű egymással összeilleszthető kerámiatöredéket fedezett fel.

A helyszínt siető Körösfői Zsolt régész, egy – a „rablógödört” is magába foglaló – 3,5 x 3,5 m-es kazettát nyitott, a rétegtani helyzet ellenőrzése végett. A felső, 25 cm vastagságú sárga, agyagos réteget eltávolítva, egy 165 cm átmérőjű, szabálytalan kör alakú gödör foltját figyelte meg. A homogén, szén és hamufoltokkal színezett betöltésű gödörből paticsdarabok, állatcsontokat, illetve több nagyméretű tárolóedény darabjai (2. ábra / A) kerültek elő. Körösfői Zsolt megfigyelései szerint az edénytöredékek nagy része a gödör oldalainál helyezkedett el. Az objektum feltárása után megállapíthatóvá vált, hogy a metszetben teknőformájú, közepén 36 cm mély gödör déli oldalánál egymásra fektetett négy darab lapos kő helyezkedett el. (2. ábra / B).

A leletmentést követően Kuti Lajos még egy, – állítása szerint ugyancsak a koravaskori gödörből származó – állatfigurát adott át a múzeumnak.

A leletgyűttes leírása

A gödörből előkerült leletek nagy részét a kerámiatöredékek képezik:

1. Fényes, barnás-szürkés színű, szélesen kihajló peremű, nagyméretű, hengeres nyakú, legömbölyített, bitronkónikus testű edény (Lsz. 17.591, 3. ábra / 1). A nyak és a váll találkozásánál két vízszintesen és két függőlegesen elhelyezett, felfelé álló, keskeny, nyelv alakú, félkörös árkolással körülvelt bütyök van. Jó felületkezelésű, cserépzúzával színesített. Ma.: 79 cm, pá.: 49,5 cm, fá.: 15,5 cm.

2. Fényes, barnás-szürkés, szélesen kihajló peremű, közepes méretű, ívelt nyakú, erőteljesen kidomborodó hasú, bitronkónikus testű edény (Lsz. 17.592, 3. ábra / 2). Nyaka felső harmadát girlandos, alsó harmadát pedig vízszintes árkolás díszíti. Erőteljesen kidomborodó hasát függőleges árkolással

10. Popescu 1958, 144, nr. 23; Székely 1959, 194-196; Horedt 1961, 181/6; Székely 1966, 29; Benkő 1992, 113; RepHar 2000, 159, nr. XXVIIIg/2 (462).

11. Székely 1966, 29-31. A szelvény mélysége -0,60 m.

12. Székely 1966, 31-33; Vasiliev Benkő 1992, 113.

13. Vasiliev et alii 1992, 37.

14. Zaharia 1965, 84-85; Blăjan et alii 1979, 35.

15. Ciugudean 1976, 9, fig. 3.

16. Székely 1966, 34-35.

17. Popescu, Dumitrescu 1957, 355, 27; Popescu, Dumitrescu 1957a, 339, nr. 27; Székely 1959, 237, nr. 3; Benkő 1992, 113 (Lsz. 919-987, 1011-1012, 1023, 1025-26, 2697-2718).

18. Benkő 1992, 113. Napjainkban itt csak a teraszperem erődítése látható.

díszítették. A perem belső felén fával vagy csontlappal készített lesimítási nyomok találhatóak. Jó felületkezelésű, cserépzúzalékkal soványított. Ma.: 42 cm, pá.: 29 cm, fá.: 12,5 cm.

3. Fényes, kívül barnás-szürkés, belül szürkés, közepes méretű, tagolt kidomborodó testű, csonka kúpos aljú edény, nyaka és a pereme hiányzik (Lsz. 17.593, 3. ábra / 3). A vállát négy darab, felfelé álló, félkörös árkolással körülvevő bütyök díszíti. A has maximális átmérőjén, végigfutó, ferdén hornyolt, turbántekeercs díszíti. Jó felületkezelésű, cserépzúzalékkal soványított. Fá.: 13 cm.

4. Kívül fényezett fekete, belül piros-fekete foltos, nagyméretű, hengeres nyakú, legömbölyített bitronkónikus testű edény, pereme hiányzik (Lsz. 17.594, 4. ábra / 1). Vállán négy darab belülről ki nyomott dudor és körbefutó girlandos árkolás található. Jó felületkezelésű, kavicsokkal soványított. Ma.: 48,5 cm, pá.: 31 cm, fá.: 13,5 cm.

5. Barnás-téglavörös színű, szélesen kihajló peremű, kisméretű, ívelt nyakú, legömbölyített bitronkónikus testű edény (Lsz. 17.595, 4. ábra / 2). Jó felületkezelésű, nagy szemcséjű homokkal soványított. Pá.: 18,5 cm

6. Kívül fényezett fekete, belül barnás-téglavörös színű, enyhén kihajló vastagított peremű, kisméretű, ívelt nyakú, legömbölyített testű edény (Lsz. 17.596, 4. ábra / 3) Pereme alatt, nyakán szalagfűl található. A füllel egy vonalban, a nyakán vízszintes árkolás díszíti, alatta a vállán körbefutó girlandos árkolás található. Jó felületkezelésű, nagy szemcséjű homokkal soványított. Pá.: 14 cm

7. Barnás-szürke színű, foltosra égett, tojásdad testű edény, a nyakrész és pereme hiányzik (Lsz. 17.597, 4. ábra / 4). Durva felületkezelésű, cserépzúzalékkal soványított. Fá.: 10 cm.

8. Kívül szürkés-barna, belül fekete színű, kihajló peremű sekélytál töredéke (7 ábra / 6). Jó felületkezelésű, belül fényezett, a perem belső részén vízszintes árkolás található.

9. Kívül szürke, belül szürkés-barna színű, szélesen kihajló peremtöredékek (5 ábra / 5). Jó felületkezelésű, kívül fényezett, kavicsal soványított.

10. Kívül fekete, belül szürkés-barna színű, gömbtestű edénytöredékek (5 ábra / 1) a vállán körbefutó girlandos árkolás található. Jó felületkezelésű, fényezett, cserépzúzalékkal soványított.

11. Kívül fekete, belül téglavörös-barna színű, bitronkónikus legömbölyített testű edény a vállán függőleges árkolással díszítették (5 ábra / 4). Jó felületkezelésű, cserépzúzalékkal soványított.

12. Barnás-vörös színű, enyhén sematizált égetett agyagból készített, természetű, töredékes állatfigura (1 ábra / 2), fejrésze hiányzik.

A településről begyűjtött szórványleletek

13. Szürkés-téglavörös színű, foltosra égett, tojásdad testű edény, a nyakrészén bütyökkel díszített (6 ábra / 3). Durva felületkezelésű, kavicsokkal soványított.

14. Szürkés-barna színű, foltosra égett, tojásdad testű edény, a nyakrészén bütyökkel díszített (6 ábra / 5). Durva felületkezelésű, cserépzúzalékkal és nagyszemcséjű homokkal soványított.

15. Kívül szürkés, belül szürkés-barna színű, bitronkónikus legömbölyített testű edény (5 ábra / 3). Jó felületkezelésű, cserépzúzalékkal soványított.

16. Kívül téglavörös, belül barnás-szürke színű, bitronkónikus legömbölyített testű edény a vállán függőleges árkolással díszítették (5 ábra / 2). Jó felületkezelésű, cserépzúzalékkal soványított.

17. Téglavörös-barna színű, szalagfüllel ellátott bögretöredék (7 ábra / 4). Jó felületkezelésű, cserépzúzalékkal soványított.

18. Feketés-szürke színű, miniatűr bögretöredék (7 ábra / 1). Közepes felületkezelésű, finom homokkal soványított.

19. Feketés-szürke színű halszállka mintával díszített töredék. (7 ábra / 2). Jó felületkezelésű, finom homokkal soványított.

20. Szürkés-barna színű, foltosra égett, tojásdad testű edény, (6 ábra / 4). Közepes felületkezelésű, cserépzúzalékkal soványított.

21. Fekete színű, kihajló peremű, alján tagolt, a perem belső felületén árkolással díszített bögre-töredék (7 ábra / 3). Jó felületkezelésű, fényezett, finom homokkal soványított.

22. Szürkés-fekete színű, behúzott peremű sekélytál töredéke (7 ábra / 5). Jó felületkezelésű, cserépzúzalékkal soványított.

23. Barna-téglavörös színű, foltosra égett, tojásdad testű edény, a nyakrészen bordadíszsel, peremén benyomkodásokkal díszített (6 ábra / 1). Durva felületkezelésű, nagyszemcséjű homokkal soványított.

24. Szürkés-barna színű, foltosra égett, tojásdad testű edény, a nyakrészen bütyökkel díszített (6 ábra / 2). Durva felületkezelésű, cserépzúzalékkal soványított.

Az edények formai és ornamentikai elemzése

A leletanyag tipológiai és ornamentikai elemzésekor együttesen vizsgáltuk az általunk végzett leletmentés nyomán felszínre került, valamint a lelőhely felszínéről gyűjtött kerámiát. A szóban forgó leleteket összevetettük a korábbi ásatások hasonló leletanyagával is. Annak ellenére, hogy az 1956–1957-es ásatások során előkerült kerámia igen töredékes, az ásatási eredmények publikálásakor Székely Zoltánnak sikerült meghatározni pár fontosabb, korszakjelző edénytípust. A kerámiatöredékek alapján megállapítható, hogy a település agyagművességében domináltak a vastag falú, fekete, hengeres nyakú, kidomborodó bitronkónikus testű, árkolással díszített edények.¹⁹ A leleteket elemezve, Székely Zoltán még három talpas,²⁰ valamint két tojásdad testű, pereme alatt négy bütyökkel díszített edényt is megemlíti.²¹ A sepsiszentgyörgyi kutató két táltípust különböztet meg: a kihajló peremű, tagolt vállú, omphaloszos fenekű, belsődíszes tálat²² illetve egy erőteljesen kihajló peremű, ívelt vál-

lú, omphalosz fenekű második táltípust.²³ Székely értékelésében két bögre típus figyelhető meg: a „vese alakú”, omphaloszos fenekű szalagfülű bögrék²⁴ valamint az ívelt testű, enyhén kihajló peremű társaik.²⁵ Az említett alaptípusok mellett érdeklődésre tarthatnak számot még a vállukon hornyolt díszű bögrék csoportja is.

Az edények díszítésével kapcsolatban Székely Zoltán felhívja a figyelmet az árkolt díszítőelemek valamint a bekarcolt sűrű zezzugvonalas minták és hullámkötegek gyakoriságára. Az árkolás általában bütykök vagy az edény gyurmájából belülről kinyomott dudorok körül található.²⁶

A tilicskei,²⁷ brassói²⁸ és kutyfalvi²⁹ analógiákkal rendelkező „S” alakú benyomkodásokkal és zsinédíszsel ékített kerámiatöredék, – Székely Zoltán véleménye szerint – a Déli-Kárpátok felől érkezett hatásokat példázzák.³⁰

A 2007-ben feltárt koravaskori gödör leleteinek jó része szinte teljesen restaurálható. Az összeilleszthető nagyméretű urnák mellett azonban szép számmal léteznek restaurálhatatlan edények is. Az edényeket felületkezelésük, gyurmájuk és soványításuk alapján két csoportra oszthatjuk: finom- és durva, közhasználatú kerámiára.

A jó minőségű, gondosan megmunkált finomkerámia kategóriájába sorolhatók a kihajló peremű, hengeres nyakú, bitronkónikus testű és szűk aljú edények. Ezeket a Medgyes–Telek kultúrkörben jól ismert edényeket tarthatjuk a nagygalambfalvi leletegyüttes legjellegzetesebb darabjainak.³¹ Valentin Vasiliev, a teleki bitronkónikus testű edényeit elemezve, – méreteik és morfológiai sajátosságaik alapján – több altípus különített el.

19. Székely 1966, 31, 55, pl. VI/1-3.

20. Székely 1966, 33, 55, pl. VI/6, 9, 18.

21. Székely 1966, 33, 55, pl. VI/5, 20.

22. Székely 1966, 33, 55, pl. VI/6, 10.

23. Székely 1966, 33, 55, pl. VI/11, 15.

24. Székely 1966, 33, 55, pl. VI/16.

25. Székely 1966, 33, 55, pl. VI/22.

26. Székely 1966, 33, 53, pl. V/3.

27. Lupu 1989, pl. 4/2, 7; 5/4.

28. Alexandrescu, Pop, 1970, 164, fig. 5/4.

29. Berciu, Berciu 1946, 21.

30. Székely 1966, 53, pl. V/1; Vasiliev et alii 1991, 94.

31. A Gáva kultúra leleteivel rokonságot mutató leletanyagok kutatása korán megindult, megemlíthető a Marosvásárhelyen előkerült urna, amelyet Kovács István közölt (Kovács 1915, 248, 22 kép).

A szakirodalomban elterjedt „villanova-urna” elnevezés³² egyaránt megfeleltethető a Valentin Vasiliev, Alexandru Ioan Aldea és Horia Ciugudean szerzőhármas 1991-ben megjelent munkájában szereplő Ia variánsnak, a László Attila 1994-es monográfiájában meghatározott 3A és a Claudia Pankau 2004-es könyvének 2. számú tipológiai tábláján szereplő Ia típusoknak (TypenTafel 2 / 1a).³³ Ebbe a körbe sorolhatók a nagygalambfalvi természetesebb, szélesen kihajló peremű, magas, hengeres nyakú, hasas (3. ábra / 1; 4. ábra / 1;³⁴ 5. ábra / 1, 5) és a közepes méretű, ívelt nyakú, erőteljesen kidomborodó hasú edények is (3. ábra / 2). Ugyancsak ide tartoznak a fent leírt edényekkel azonos formájú, de szöványból előkerült példányok is (5. ábra / 2,

3). A kívül fekete és belül piros vagy barnás-szürkés árnyalatú, fényezett felületű urnák jellegzetes díszítései közül a vállon elhelyezkedő félkörösen árkolt bütyköket, a belülről kinyomkodott dudorokat, a nyakon elhelyezkedő vagy a vállon körbefutó sávózást és girland formájú árkolást, illetve a has élen megjelenő függőleges besimításokat kell kiemelnünk.

A nagygalambfalvi telep edényművességében is megjelenő szélesen kihajló peremű, magas, hengeres nyakú, hasas edények eredete egy széles földrajzi térségben – az Igric-, Lápos-, Pilinyi kultúrák törzsterületén – keresendő.³⁵

A Gáva kultúra második fázisában³⁶ a Felső-Tisza-vidéken a bitronkónikus testű edények formai változásokat szenvednek, eltűnnek a perem alatti fülek és a dudorok, az edények nyakát ritkábban díszítik árkolással. Ezt a folyamatot fémjelzi a keskeny árkolás egyre gyakoribb használata és az edények vállán megjelenő hengerfülek.³⁷

A kettős csonkakúp-szerű testel rendelkező edények és egyszerűen a Gáva edénytípusok Kárpát-medencei elterjedését a Kr.e. 11. század vége–10. század vége közötti időszakra tehetjük.³⁸ A nagygalambfalvi leletegyüttes nagyméretű edényeinek számos párhuzamát ismerjük az erdélyi koravaskori településekről.³⁹ A nyomott gömbtestű edények jellegzetes díszítése a függőleges (5. ábra / 2, 4) és ferde (5. ábra / 1) árkolás. Általános megfigyelés, hogy a HaB időszak edényeinek keskenyebb vállát ferde árkolással díszítik. Ez elsősorban a Maros alsó folyásának mentén elterülő területen illetve a Bán-ságban felfedezett kerámia esetében jellemző.⁴⁰

32. A Gáva kultúra legjellegzetesebb, mára csak kutatástörténeti jelentőséggel rendelkező, Villanova-urna megnevezésű edénytípusával sok kutató foglalkozott, megfigyelve a formai hasonlóságát az itáliai korai urnákkal (Childe 1929, 291). Később Foltiny István a Gáva csoport jellegzetes típusának a „pseudovillanova” urnaformát tartotta, amelynek több időben (BD-HA-HB) és területileg (Kárpát-medence) különböző variánsát különítette el. Tagadta az itáliai „Protovillanova” urnákkal való összefüggést és fejlődésében kiemelte a helyi csoportok (Füzesabony, Egyek, Berkesz-Demecser, Noua, Felsőszöcs, Ottomány, Wiettenberg, Vatina, Gârla-Mare, Dubovac, Vatyá) fontosságát (Foltiny 1967, 65-67).

33. A különböző kerámiatípusok leírásában, elemzésében és besorolásában felhasználtam a V. Vasiliev (Vasiliev et alii 1991), László A. (László 1994) és a C. Pankau (Pankau 2004) által felépített tipológiai rendszereket.

34. Analógiák találunk a Gáva-Holihradly kultúrkör egész területén: Réty-Telek (Zaharia 1965, fig. 11/12; RepCov 1998, 269, Pl. XIII/1-2); Csernáton–Hegyes-tető lelőhelyen, Székely Zoltán 1961, 1963, 1980-ban végzett ásatásokat a Ha B korszakra tehető földvárban (RepCov 1998, 70, XIIb, 13 (180); Székely 2007, 70-79, 134, 8 ábra). Az 1963-ban ásott 2. számú kutatóárokban egy földbe mélyített lakóházat tártak fel. A tűzhely mellett előkerült egy nagyméretű, jó felületkezelésű, fekete színű, hengeres nyakú, le-gömbölyített bitronkónikus testű edény, melynek pereme hiányzik, vállán körbefutó girland árkolás és egy hegyes dudor található (Székely 1983, 145, fig. 2/6, 146, fig. 4; RepCov 1998, 269, pl. XIII/4, hibásan szerepel a repertóriumban Gidófalva néven; Méder 2006, 51/2; Székely 2007, 72-73, 136, 10 ábra; Méder 2008, 46/2); Kézdi-polyán-Kőhát (Méder 2006, 56, 3/2 ábra; Méder 2008, 52, taf 3/2); Siret-Dealul Ruina (László 1976, 74, nr. 67; Niculică 2007), Grănicești (László 1994, 245-46, fig. 25-26); Hódmezővásárhely-Kopáncs XI. dűlő, 1981 évi ásatás, V gödör edénye, melyet a Reinecke HB1, Kemenczei Késő bronzkor 3b datáltak, formai hasonlóságot mutat, azonban hiányoznak a dudorok (V. Szabó 1996, 86, 31/1, V. Szabó 2004, 110, 10/4).

35. Vasiliev et alii 1992, 80.

36. Kemenczei 1984, 96, a kronológiai táblázatban Ha A₂-B₁ időszakra datálja.

37. Patay 1976, 193-196.

38. Vasiliev 2008, 13-14.

39. Medgyes (Zaharia 1965, fig. 5/1-3, 8/2-3), Réty-Telek (Székely 1966, pl. II/4, III/4, IV/3; RepCov 1998, 269, pl. XIII/2), Telek (Vasiliev et alii 1992, 228, fig. 32/1; Vasiliev et alii 1992, 225, fig. 29/2.); Csernáton (Székely 1983, 145, fig. 2/6, 146, fig. 4; RepCov 1998, 269, pl. XIII/4).

40. László 1973, 595.

A teleki kerámiaanyag régészeti értékelés-kor – Valentin Vasiliev, Alexandru Ioan Aldea és Horia Ciugudean által – meghatározott Ib variáns formailag azonos a korábban elemzett Ia variánssal, mindössze méreteiben különbözik. A méretbeli különbségek alapján értelemszerűen lenne két variánsról beszélni, de az ásató régészek olvasatában a kisebb méret egy más funkcionalitással is párosult. Ugyanakkor az edények profilja alapján három alvariáns (Ib1–3) is elkülönítettek a teleki leletanyagban. Megállapítható, hogy a szóban forgó teleki Ib1 alvariáns illetve a László Attila írta 1994-es monográfiában 8Aa variánsként szereplő enyhén kihajló vastagított peremű, kisméretű, ívelt nyakú, legömbölyített testű edény formailag azonos. A feltárt nagygalambfalvi gödörben levő hasonló edény jó felületkezelésű, a nyakát vízszintes, vállát pedig körbefutó girlandos árkolás díszíti (4. ábra / 3). A két díszítés együttes megjelenése archaikus elemet jelent, a díszítőelemek hasonló asszociációját a Br. D – Ha A időszakra datált susányfalvi,⁴¹ piski⁴², teleki⁴³ és igrici lelőhelyek anyagából ismerjük. A tárgy edényforma és díszítés egészen a Ha B időszakig jelentkezik, ezután – a koravaskor középső és késő szakaszában – már nem találjuk meg az erdélyi kerámiaművességben.

A galambfalvi gödörből származó kisméretű, jó felületkezelésű, ívelt nyakú, bitronkónikus testű, díszítetlen edény (4. ábra / 2) a Valentin Vasiliev és társai 1991-ben megjelent munkájában szereplő Ib2 variánsba, a László Attila 1994-es monográfiájában meghatározott 3Ba variánsba és a Claudia Pankau 2004-es könyvének 2. számú tipológiai tábláján szereplő 1b típusba (TypenTafel 2 / 1b) sorolható.⁴⁴

A szélesen kihajló peremű, hengeres nyakú, nyomott gömbtestű, csonka kúpszerű aljjal rendelkező, úgynevezett, „emeletes edény”⁴⁵ a Valentin Vasiliev és társszerzői által 1991-es könyvében II. számú,⁴⁶ míg László Attilánál 3A edénytípus-

ként szerepel.⁴⁷ Ezt az edényt, Claudia Pankau *Dreiteiliges Etagengefäß*-nak nevezi.⁴⁸ Az elemzett nagygalambfalvi gödörből származó közepes méretű, felső részén kidomborodó vállas kónikus alsó részű, keskeny aljú edény (3. ábra / 3) mind formai mind funkcionalitását tekintve, közel áll a bitronkónikus testű edényekhez. Jellegzetes díszítése a hasélen elhelyezkedő, ferdén hornyolt, turbántekercs. Kronológiailag idősebb, de formailag hasonló edényeket a későbronzkori Igric csoport fazekességében, valamint a Gáva kultúra HaA2 és HaB1 periódusra datálható zárt objektumaiban találunk.⁴⁹ A szóban forgó edények Ha B időszakban való továbbélését igazolják a Csernáton-Hegyes,⁵⁰ Réty-Telek,⁵¹ Torja-Apor kúria kertjében,⁵² Nagygalambfalva-Várfele⁵³ és Telek (második települési szint)⁵⁴ települések leletanyagában megjelenő példányok.

A tálak, a nagygalambfalvi leletanyag külön csoportját alkotják. Egy általánosan elterjedt, a koravaskori települések edényművességében jelentős mennyiségben előforduló edénytípusról van szó. Az általunk vizsgált telepen két táltípust különíthetünk el:

47. László 1994, 75-77, 302, planşa II/3A.

48. Pankau 2004, 50, Abb. 7/5.

49. V. Szabó 2004, 83.

50. Székely 1966, pl. IV/4, 6-7.

51. A teleki lelőhelyen sikerült feltárni a koravaskor Ha B szakaszára tehető lakóházakat és hamvasztásos sírkat. A kerámiaanyag jellegzetes típusai a fényezett, fekete színű, girland árkolással díszített, szélesen kihajló peremű, hengeres nyakú, bitronkónikus testű és szűk aljú edények és a szélesen kihajló peremű, hengeres nyakú, kidomborodó testű, csonka kúpos aljú összetett ún. emeletes edény (RepCov 1998, 121, XXVIIIc/10 (455), 269, Pl. XIII/1-2). Az edényeken hiányoznak a Tisza melléki, Gáva I típusú edényekre jellemző díszítő elemek, belülről kinyomott dudorok (Székely 1962, 327, fig. 2/1; Zaharia 1965, fig. 11/10; Székely 1966, pl. II/3, III/3, IV/1-2; Berciu 1966, planşa XVI; Smirnova 1974, 363, fig. 2, 17, 18; RepCov 1998, 269, pl. XIII/1; Vasiliev 2008, 16, Abb. 1/38-39).

52. Az Apor kúria kertjében feltárt kerámiatöredékeket a koravaskor, Ha B időszakába datálták RepCov 1998, 143-144, XXXIIIc/1 (580), 269, pl. XIII/3; Kató 2005, 28 (információk és fotó Méder Lóránt-László).

53. Székely 1966, pl. VI/1, 3.

54. Vasiliev et alii 1992, 227, fig. 31/13, 237, fig. 41/5, 7. A második települési szintben való előfordulásukra nézve lásd Vasiliev et alii 1992, 83.

41. Stratan, Vulpe 1977, pl. 6/94.

42. Andrițoiu 1983, pl. 3/4-5.

43. Vasiliev et alii 1992, 228, fig. 32/12.

44. Vasiliev et alii 1992, 81.

45. Foltiny 1967, 63-64, taf. IV-V; László 1973, 591; László 1994, 75.

46. Vasiliev et alii 1992, 82.

1. A feltárt gödör leletanyagából előkerült erőteljesen kihajló peremű, belsődíszes sekélytál töredék (7 ábra / 6) a Valentin Vasiliev és társai 1991-ben megjelent munkájában szereplő IVd alvariánsba, a László Attila 1994-es monográfiájában meghatározott 2Ccb alvariánsba és a Claudia Pankau 2004-es könyvében szereplő *Schalen mit geknickter Wandung* típusba sorolható.⁵⁵

2. A szórványeletként előkerült díszítetlen, behajló peremű, ívelt oldalfalú sekélytál töredék (7 ábra / 5) a Vasiliev és társainak tipológiájában megjelenő IVb₄ alvariánsba, a László-féle 2Da alvariánsba és Claudia Pankau Kalottenförmige Schalen típusba tartozik.⁵⁶

A terepbejárás során gyűjtött kerámiatöredékek között több bögre is előfordul. A funkcionalitása miatt érdekes egyenes peremű, ívelt testű, miniatűr bögre töredéke (7 ábra / 1)⁵⁷ mellett megfigyelhetjük az enyhén kihajló, tagolt és belső felületén árkolással díszített peremű bögréket (7 ábra / 3). Ez utóbbi a Vasiliev és társai általi rendszerezésében a VIc, míg a László Attila tipológiájában a 6A⁵⁸ variánsba sorolható.⁵⁹ A vizsgált anyagban megjelenő szalagfüles gömbtestű bögrék szájnnyílásának átmérője és a bögre magassága többnyire megegyezik (7 ábra / 4). A szóban forgó ivóedények a Vasiliev és társai által meghatározott VIb variánsba,⁶⁰ míg a László Attila tipológiájának 5Fb alvariánsába⁶¹ sorolhatók.

A közhasználatú kerámia kategóriájába tartozó ívelt oldalfalú, durva felületkezelésű, díszítetlen fazék (4. ábra / 4)⁶² a Valentin Vasiliev és tár-

sai 1991-ben megjelent munkájában szereplő IIIb variánsba,⁶³ a László Attila 1994-es monográfiájában meghatározott 4 Ab variánsba⁶⁴ és a Claudia Pankau 2004-es könyvében szereplő 2a típusba⁶⁵ íródik. Az említett edények sajátossága, hogy magasságuk meghaladja az edény hasélénél mért kerülétének méretét,⁶⁶ illetve a perem alatt általában négy bütyök található.⁶⁷ A nagygalambfalvi fazekak méretarányai hasonlóak a rétyi⁶⁸ és medgyesi⁶⁹ fazekak arányaihoz (1: 0,70 – 1: 0,92). A terepbejárásaink során több, a szóban forgó típusba tartozó fazék töredékét gyűjtöttük össze. A szórványeletkek között egyaránt előfordulnak az egyenes vagy enyhén ívelt falú (6. ábra / 4),⁷⁰ egyenes vagy kihajló peremű, a perem alatt bütykökkel (6. ábra / 2, 3, 5) és benyomkodott bordadíszrel díszített (6. ábra / 1) példányok. Az edény későbronzkori előzményét a Wietenberg kultúra utolsó szakaszában találjuk, de a forma – kisebb-nagyobb módosításokkal – tovább él a koravaskor végéig, így datáló értéke csekély.⁷¹

A feltárt nagygalambfalvi gödörből – a kerámiatöredékekkel együtt – egy töredékes állatfigura (5. ábra / 1) is előkerült. A természetű, enyhén sematizált, főként háziállatokat ábrázoló, miniatűr állatfigurák gyakoriak a Gáva kultúra törzsterületéről származó leletanyagban, de előfordulnak számos Medgyes–Telek jellegű koravaskori településen is.⁷²

55. Pankau 2004, Typentafel 4.

56. László 1994, 71-75, Pankau 2004, 62, Typentafel 4, Variante 3; Méder 2006, 58, 5/1.

57. Ezek a normális méretű edények másolatai rendeltetésük bizonytalan, lehetnek játékszerek vagy rituális tárgyak. (Vasiliev et alii 1991, 91-92).

58. László 1994, 82-83, 305, planşa V/6 A.

59. Erre a bögre típusra számos analógiát találunk: Csernáton (Székely 1983, fig. 1/8); Réty-Telek (Székely 1966, pl. V/8, 9; Smirnova 1974, 363, fig. 2, 15-16); Tilicske-Căţanaş (Lupu 1989, pl. 1/8); Telek (Vasiliev et alii 1991, 235, fig. 39, nr. 3 și 8); Medgyes (Zaharia 1965, fig. 6); Máramarossziget (Horedt 1966, fig. 8/1).

60. Vasiliev et alii 1992, 88.

61. László 1994, 68, 304, planşa IV/5 Fb.

62. Telek (Vasiliev et alii 1992, 227, fig. 31/19-20, 229, fig.

33/1-6, 9), Réty-Telek (Székely 1962, 327, fig. 2/2; Székely 1966, 47, pl. II/1; 49, pl. III/1-2); Nagygalambfalva (Székely 1966, 55, pl. VI/5; Benkó 1992, 7 tábla/10); Kézdipolyán-Köhát (Méder 2006, 59, 6 ábra/5; Méder 2008, 55, taf. 6/5).

63. Vasiliev et alii 1991, 83.

64. László 1994, 68, 303, planşa III/4 Ab.

65. Pankau 2004, Typentafel 3/2a.

66. László 1994, 68.

67. László 1994, 70.

68. Székely 1966, pl. II/1, III/1/2, VI/5.

69. Zaharia 1965, fig. 9/4.

70. Méder 2006, 62, 9 ábra/5; Méder 2008, 58, taf. 9/5.

71. Vasiliev et alii 1991, 83.

72. Berciu, Berciu 1946, 21, fig. 6/2 și 12/40; Poroszló-Aponhát (Patay 1976, 197, Abb. 3/7-9); Maroslekenye (Popescu 1925, 313, I-V t.; Horedt 1963, 527-534, fig. 2/1-11; Kemenczei 1971, 46; Popescu 1956, 316); Telek (Berciu, Popa 1965, 84-85, fig. 5-6; Vasiliev 1983, 156, fig. 1, 4; Vasiliev 1985-86, 80 sqq, fig. 1, 2; Vasiliev et alii 1991, 145, 223, fig. 27, 224, fig. 28, nr. 1-8); Réty-Telek (Székely 1966, pl. VII/6); Grănicești (László 1994, 90, 266-269, fig. 46-49), Várhegy-Mociar (Rezi, Nagy 2009, Nyomatás alatt).

A leletgyűttes értelmezése

A nagygalambfalvi leletgyűttes értelmezésének kulcskérdését a gödör szakrális vagy profán jellegének eldöntése jelenti. Vajon elkülöníthetők-e a mindennapok szokásai a rituális szertartásoktól?⁷³

A kerámiában gazdag gödröket nem tekintjük minden esetben tároló vagy háztartási hulladékokat tartalmazó gödörnek, felmerül rituális jellegük lehetősége is.⁷⁴ Az etnológiai párhuzamok rámutatnak, hogy a szemétgödörök összetételét befolyásolhatják az étellel, főzéssel és étkezéssel, vagy a kerámia használatával kapcsolatos tabuk.⁷⁵

A rituális deponálások esetében megfigyelhetjük, hogy az edények szerepe csekély, mindössze a cseppfolyós vagy szilárd halmazállapotú tartalom tárolására szolgálnak.⁷⁶ Tartalmuk feláldozása vagy rituális elfogyasztása után az edények gyakran teljesen üresen kerülnek a földbe.⁷⁷ A szertartások fajlagos eszköztárát kivonják a mindennapos használatból, elásva vagy megsemmisítve őket.⁷⁸

A hasonló jellegű régészeti objektumok értelmezésének nyitját – véleményünk szerint – a mindennapos konyhahulladéktól elütő ép vagy a helyszínen összetört és egy kupacban elhelyezett tárgyak jelenthetik.⁷⁹ Támpontot jelenthet az is, ha az illető objektumból begyűjtött kerámia felületén nem találunk használati nyomokat, valamint a gödör betöltéséből hiányoznak a szemetesgödörökre, annyira jellemző háztartási hulladékok (faltapasztás, állatcsontok).

A nagygalambfalvi gödör első látásra a V. Szabó Gábor által elkülönített edénydepók első típusával mutat hasonlóságot. A típust példázó tiszacsegei és gyomai leletgyűttesek gödrét szintén települések

területén tárták fel, az edényeket pedig valószínű, hogy a gödörben vagy közvetlenül a gödörbe helyezés előtt törték össze.⁸⁰

A nagygalambfalvi gödörből előkerült kerámia 85%-át nagyméretű tárolóedények töredékei jelentik. A feltárt objektumban ezen kívül még közepe méretű tárolóedényeket találunk, az étel egyéni fogyasztásakor használt edénytípusok (sekély- és melytálak, bögrék) hiányoznak.

A leletmentő ásatás kis kiterjedése miatt, nem tudjuk megállapítani a feltárt gödör és a terepjárások útján azonosított település egymáshoz való viszonyát. A feltárás körülményei (a vaddisznótúrás, a felfedező rablógödre) lehetetlenné tették az objektum eredeti beásási szintjének megállapítását.⁸¹ A domboldalba ásott gödör alakja követi a lejtő vonalát, így északi oldala magasabban helyezkedik el fokozatosan lejtve a déli oldal felé. Az eredetileg harang alakú gödör összeszűkülő felső részét nem sikerült dokumentálni, mivel a leletbejelentő, Kuti Lajos, a kerámatöredékek után kutatva ezt kiásta. Ezzel magyarázható az a feltárás során tett megfigyelésünk is, hogy az edénytöredékek nagy része a gödör oldalainál koncentráldott.

Mivel a gödör háztartási hulladékot tartalmazott illetve a betöltésében talált edénytöredékek helyzete nem utal arra, hogy a föld súlyától összeroppant ép edényekkel vagy a cseréptöredékek szándékos elrendezésével állnánk szemben, egy tároló gödörrel van dolgunk, amely utólag szemetesgödörre alakult át.

73. „Settlement site pit” egy földbe ásott és feltöltött üreget jelöl, melyre már napjainkban nem találunk funkcionális értelmezést (Stålbom 1997, 23).

74. Stålbom 1997, 32.

75.

76. Stålbom 1997, 32-33.

77. V. Szabó 2004, 87.

78. Stålbom 1997, 32-33.

79. Feltehetőleg a felhasználható tárgyakat magukkal vitték az új településre, hátra hagyva az épület- maradványokat, illetve az idők során rétegben felgyűlt eldobott és elhagyott tárgyakat (Stålbom 1997, 27-28).

80. V. Szabó 2004, 86.

81. A gödör – a leletmentés folyamán dokumentált – 36 cm-es mélysége, nem fedi a gödör eredeti mélységét. Az valószínűleg a humusz alatti réteg felső részéről indulhatott.

A kerámia tipológiai-kronológiai elemzése alapján a nagygalambfalvi-Várfele településen előkerült gödröt a kora vaskorba, a Medgyes–Telek típusú települések második fázisába (Reinecke Ha B₂₋₃) datáljuk.⁸² Hasonló leletek belső- (Maroslekence,⁸³ Medgyes,⁸⁴ Telek⁸⁵) és délkelet-Erdélyből (Réty,⁸⁶ Csernáton,⁸⁷ Tusnád-Vártető⁸⁸, Kutyalva-Berc,⁸⁹ Szászhermány,⁹⁰ Brassó-PățiceI⁹¹) kerültek elő.

82. Székely 1959, 194; Székely 1966, 37; Morintz 1970, 95; Kemenczei 1971, 48; C. Pankau, összegyűjtötte az erdélyi Gáva-kultúrára vonatkozó kronológiai rendszereket. Ezek szerint a legkorábbi erdélyi leletek Réty I településről (HaA2) származnak, ugyanebbe a korai fázisba tehetőek a Tusnád, Gidófalva, Marosvásárhely települései. A középső HaA₂-B₁ fázis, a nagy erődített földvárak (Medgyes I, Telek I) időszaka. Ezen földvárak kezdeti fázisaival azonosak a vásárhelyi, nagygalambfalvi, maroslekencei (Lechința de Mureș) települések. A késői fázisát HaB₂-B₃ Réty II–Csernáton, Telek II, Dés (Dej, Kolozs megye), Csicsóújfalva (Ciceu-Corabia, Beszterce-Naszód megye), Szentpéterfalva (Bozna, Szilágy megye), Váralja (Subcetate, Hunyad megye), Kisselyk (Șeica Mică, Szeben megye), Tilicske (Tilișca, Szeben megye) települések jelzik (Pankau 2004, 91-94).

83. Popescu 1925, 342, pl. XIX/4-7.

84. Zaharia 1965, 83-86; Pankau 2004.

85. Berciu, Popa 1965, 71-74.

86. Rétytől (Kovászna megye) keletre, a Fekete patak jobb partján, található a Telek nevű magas terasz. 1957. augusztus. 1-17. között végeztek itt régészeti kutatásokat, tűzhelyeket, lakóházakat és hamvasztásos sírokat tártak fel. (Székely 1959, 196-197; Popescu 1958, 144, nr. 22; Székely 1961, 179-182, nr. 2, fig 2/2-3).

87. Székely 1966, 17-18; Székely 1966a, 209-210; Popescu 1964, 555, nr. 25; Popescu 1966, 715, nr. 51.

88. Tusnád-Vártetőn 1963-ban végeztek régészeti ásatásokat a Csíki Múzeum és a kolozsvári Régészeti Intézet munkatársai (P. János és D. Kovács), mely során feltártak egy nagyméretű erődített települést és egy hamvasztásos temetőt. A leletek közül megemlítenek Réty típusú edényeket és egy HaB korszakra tehető vaskést, Rephar 2000, 243, nr. XLIXa/3 (836).

89. Berciu, Berciu 1946, 21, 71;

90. Alexandrescu et alii 1973, 243-244, 249, pl. XIII/2-4.

91. Alexandrescu, Pop, 1970, 162.

Rövidítésjegyzék

ActaArchCarp	Acta Archaeologica Carphatica (Krakow)
ActaArchHung	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ActaMS	Acta Musei Septemcastrensis (Sibiu)
Aluta	Aluta (Sf. Gheorge)
AMN	Acta Musei Napocensis (Cluj)
Apulum	Acta Musei Apulensis (Alba Iulia)
Dacia N. S.	Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle serie (Bucureşti)
Dolg.	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából – Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transsylvanie (Kolozsvár)
DMÉ	Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
EphemNap.	Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei (Cluj)
Materiale	Materiale și Cercetări Arheologice (Bucureşti)
Marisia	Studii și materiale (Târgu Mureș)
Sargetia	Sargetia. Acta Musei Davensis, Hunyad Megyei Múzeum (Deva)
SCIVA	Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie (Bucureşti)
SympThrac	Symposia Thracologica
VAH	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)

Irodalom:

- ANDRIȚOIU, Ioan
1983 Considerații asupra unor materiale arheologice aparținând bronzului târziu descoperite în împrejurimile Devei [Considerations sur des matériaux archéologiques qui appartiennent au Bronze tardif, découverts dans les environs de Deva]. Sargetia. XVI-XVII. 125-137.
- ALEXANDRESCU, Pop
1970 Sondajele de la Brașov - Pățitel [Les sondages de Brașov-Pățitel]. Materiale. IX. 161-165.
- ALEXANDRESCU, Pop et alii
1973 Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Brașov (1961-1970) [Raport sur les fouilles de Hărman, Dep. de Brașov (1961-1970)] Materiale. X. 231-259.
- ARDEU, Giurgiu A.
1995-1996 Contribuții privind stadiul cercetării Hallstattului timpuriu în spațiul intracarpatic. Sargetia. XXVI 1. 189-226.
- BENKŐ Elek
1992 A középkori Keresztúr–szék régészeti topográfiája, VAH V. Budapest.
- BERCIU, Dumitru
1966 Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre. București: Editura Științifică.
- BERCIU, Dumitru-BERCIU, Ion
1946 Cercetări și săpături arheologice în județele Turda și Alba. Apulum. II. 1-80.
- BERCIU, Dumitru-POPA, Alexandru
1965 Așezarea fortificată de la Drâmbar-Teleac. Apulum V. 5-25.
- BLĂJAN, Mihai et alii
1979 Contribuții la cunoașterea vieții economice a populației hallstattiene din zona Mediaș (jud. Sibiu) [Contributions à la connaissance des aspects de la vie économique des communautés hallstattiennes de la zone de Mediaș (Dep. Sibiu)]. Sargetia. XIV. 35-44.
- BRÜCK, Joanna
1999 Ritual and rationality: Some problems of interpretation in European archaeology. European Journal of Archaeology. 2 3. 313-344.
- CHAPMAN, John
2000 Pit-digging and Structured Deposition in the Neolithic and Copper Age. PPS. 66. 61-87.
- CHILDE V.Gordon
1929 The Danube in Prehistory. Oxford.
- FERENCZI István-FERENCZI Géza
1958 Régészeti-helyrajzi kutatások a Nagy-Küküllő völgyének felső részében 1955-1956-ban (Előzetes jelentés) [Recherches de topographie archéologique dans le Bassin Supérieur de Târnava Mare]. SUBB. III 8 IV 2. 15-33.
- FERENCZI Géza-FERENCZI István
1973 Cercetări de topografie arheologică în bazinul superior al Târnavei Mari (Partea I) [Recherches de topographie archéologique en 1955-1956 dans la partie supérieure de la Vallée de la Târnava Mare]. Materiale. X. 335-351.
- FOLTINY Stephan
1967 Neue Angaben zur Kenntnis der Urnenfelderzeitlichen Keramik im Südlichen teile des Karpatenbeckens. Apulum. VI. 49-71.

GOOS, Carl

1876 Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens. Hermannstadt. 1876.

HILL, John D.

1996 The identification of ritual deposits of animals. A general perspective from a specific study of 'special animal deposits' from the Southern English Iron Age, In: Sue Anderson, Katherine Boyle (szerk.) *Ritual Treatment of Human and Animal Remains*, Proceedings of the first meeting of the Osteoarchaeological Research Group held in Cambridge on 8th October 1994, Oxbow Books for The Osteoarchaeological Research Group. 17-32.

HOREDŢ, Kurt

1961 Așezările fortificate din prima vârstă a fierului în Transilvania. Probleme de Muzeografie. Cluj. 179-187.

1963 Hallstätische Tierfiguren aus Lehița de Mureș. Dacia (N.S.). VII. 527-534.

1966 Așezarea fortificată din perioada târzie a bronzului de la Sighetul Marmației [Die spätbronzezeitliche befestigte Ansiedlung von Sighetul Marmației] Baia Mare.

1967a Probleme der jüngerbronzezeitlichen Keramik in Transsilvanien. ActaArchCarp. 9 1. 5-26.

1967b Einflüsse der Hügelgräberkultur und der Velaticer Kultur in Siebenbürgen. Germania. 45. 42-50.

1976 Eine befestigte Höhensiedlung der späten Bronzezeit bei Tușnad in Siebenbürgen. Festschrift für Richard Pittioni zum siebzigsten Geburtstag. Wien. 397-405.

2006 Istoricul cercetărilor cu privire la ceramica din prima vârstă a fierului pe teritoriul României, Cu referire specială la spațiul intracarpatic. Apulum. 43 1. 111-133.

KALMAR, Zoia CRIȘAN, Viorica

1995 Materiale arheologice din județul Harghita în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (I) [Archäologische Materialien aus dem Kreis Harghita im Geschichtsmuseum Siebenbürgens (I)]. AMN. 32. I. 751-759.

KACSÓ Carol

1990 Bronzul târziu în nord-vestul României. SympThrac. 8. 41-50.

KATÓ Zoltán (szerk.)

2005 A Székely Nemzeti Múzeum története és gyűjteményei [Istoria și colecțiile Muzeului Național Secuiesc, The History and the Collections of the Sekler Nation Museum]. Sepsiszentgyörgy.

KEMENCZEI Tibor

1971 A Gáva kultúra leletei a Miskolci Múzeumban, [Funde der Gáva Gruppe in Miskolcer Museum]. HOMÉ. X. 31-86.

1982 Die Siedlungsfunde der Gáva-Kultur aus Nagykálló [A gávai kultúra telepleletei Nagykállóról]. FolArch. 33. 73-95.

1984 Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Archaeologia Hungarica. S.N. LI. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1996 Notes on the chronology of Late Bronze Age hoards in Hungary. Festschrift Gedel. 247-279.

KOÓŠ Judit

2003 Késő bronzkori edénylelet Északkelet-Magyarországról [Ein spätbronzezeitliches Gefäßdepot von Nordostungarn]. MFMÉ-StudArch. 9. 121-128.

KOVÁCS István

1915 A marosvásárhelyi őskori telep, skytha és népvándorlaskori temető [Station préhistorique de Marosvásárhely, cimetière de l'époque scythe et de la migrations des peuples]. Dolg. 6. 226-325.

LÁSZLÓ Attila

- 1973 Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu [Betrachtungen über die Keramik vom typ Gáva der frühen Hallstattzeit]. SCIV. 24 4. 575-609.
- 1994 Începuturile epocii fierului la est de Carpați Culturile Gáva-Holíhrady și Corlăteni Chișinău pe teritoriul Moldovei [Die anfänge der Eisenzeit im Ostkarpatenraum. Die Gáva-Holíhrady- und Corlăteni-Chișinău- Kultur im gebiet der Moldau]. Bibliotheca Thracologica. VI.
- 2001 Prima epocă a fierului, In: Mircea Petrescu-Dâmbovița, Alexandru Vulpe (szerk.), Istoria Românilor, vol. I, Moștenirea timpurilor îndepărtate. București: Editura Enciclopedică. 294-327.

LEAHU, Valeriu

- 1973 Cu privire la conceptul „perioada de trecere la epoca fierului” pe teritoriul României [Au sujet du concept „periode de transition a l'époque du fer” sur le territoire de la Roumanie] SCIV. 24 3. 477-484.

LUFF, Rosemary-Margaret

- 1996 The 'bare bones' of identifying ritual behaviour in the archaeological record, In: Sue Anderson, Katherine Boyle (szerk.), Ritual Treatment of Human and Animal Remains, Proceedings of the first meeting of the Osteoarchaeological Research Group held in Cambridge on 8th October 1994, Oxbow Books for The Osteoarchaeological Research Group. 1-10.

LUPU, Nicolae

- 1989 Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățânaș, București.

MACREA, Mihail et alii

- 1951 Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de șantierul arheologic Sf. Gheorghe-Brețcu, 1950. SCIV. 2 1. 285-311.

MARTA, Liviu

- 2008 Groapa 154 a așezării din epoca bronzului de la Lazuri. Depunere de obiecte aflate în legătură cu producerea berii preistorice? [Pit 154 from the Bronze Age settlement in Lazuri. Objects deposition related to the making of prehistoric beer?] StudCom SatuMare. XXIII-XXIV/I. 111-129.

MARȚIAN, Iuliu

- 1920 Repertoriu arheologic pentru Ardeal. Bistrița: „Tipografia națională” G. Matheiu.

MATUZ Edit

- 2003 Preszkíta edények Szeged-Öthalomról [Präskytische gefäße von Szeged-Öthalom] MFMÉ-StudArch 9. 129-134.

MÉDER Lóránt László

- 2006 Hallstatt-kori kerámia Kézdi-polyán-Kőhát lelőhelyről [Ceramica hallstattiană de la Poian- Kőhát (j. Covasna)]. Marisia. XXVIII. 43-59.

MORINTZ, Sebastian

- 1970 Probleme ale Hallstattului timpuriu în sud-estul Transilvaniei. Aluta. 1. 93-97.

MOZSOLICS Amália

- 1984 Ein Beitrag zum Metallhandwerk der ungarischen Bronzezeit. BerRGK. 65. 19-72.

NICULICĂ, Bogdan Petru

- 2007 Comorile tracilor [Thracian Treasures]. Complexul Muzeal Bucovina Suceava. Suceava.

ORBÁN Balázs

- 1868 Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból, I. Pest.

PANKAU, Claudia

2004a Die älterhallstattzeitliche Keramik aus Mediaş/Siebenbürgen. UPA. Band 109, Bonn.

2004b Noi contribuții privind locuirea hallstattiană timpurie de la Mediaş, Transilvania, România [Neue Studien zur älterhallstattzeitlichen Besiedlung in Mediaş / Siebenbürgen]. ActaMS. III. 119-140.

PATAY Pál

1976 Vorbericht über die Ausgrabungen zu Poroszló-Aponhát. FolArch. 27. 193-201.

PATEK Erzsébet

1955 Koravaskor-kutatásunk néhány problémája, (Adatok a Duna-könyök koravaskorának kialakulásához) [Einige probleme der forschung der frühen Eisenzeit (Angaben zur Entwicklung der frühen Eisenzeit in dem Gebiete des Donauknies)]. ArchÉrt. 82 2. 162-176.

POPESCU, Dorin

1925 Fouilles de Lechința de Mureş. Dacia. II. 304-344.

1956 Einige Bemerkungen zur Bronzezeit Siebenbürgens. Auf Grund der neuesten Grabungsergebnisse von Tószeg und der neueren rumänischen Forschung. ActaArchHung. VII. 301-320.

1958a Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1957. SCIV. 9. 141-150.

1958b Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine en 1957. Dacia. II. 479-489.

1964a Săpăturile arheologice din Republica Populară România în anul 1963. SCIV. 15 4. 551-567.

1964b Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine en 1963. Dacia N.S. VIII. 385-403.

1966 Săpăturile arheologice din Republica Populară România în anul 1965. SCIV. 17 4. 709-725.

1967a Săpăturile arheologice din Republica Populară România în anul 1966. SCIV. 18 3. 521-538.

1967b Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine en 1966. Dacia N.S. XI. 357-376.

1968 Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste Roumaine en 1967. Dacia N.S. 421-443.

POPESCU, Dorin-DUMITRESCU, Vladimir

1957a Săpăturile arheologice din R. P. Română în anul 1956. SCIV. 8. 353-359.

1957b Les fouilles archéologiques en 1956. Dacia. 1. 337-345.

POROSZLAI Ildikó

1982 Késő bronzkori edény-depot lelet Debrecenből [Gefäß-depot aus der spätbronzezeit, ein fund aus Debrecen]. DMÉ. 75-100.

PRZYBYŁA, Marcin S.

2005 Die spätbronzezeitlichen inventare mit kannelierten keramik in Westlichem Klempolen und ihre verbindungen mit südlichem teil des Karpatensbechens. SlovenskáArheológia. LIII 2. 219-236.

REPCOV

1998 Repertoriul arheologic al județului Covasna. Seria Monografii Arheologice I. Sepsiszentgyörgy.

REPHAR

2000 Repertoriul arheologic al județului Harghita, szerkesztő: Valeriu Cavruc, Sepsiszentgyörgy.

REZI Botond-NAGY József Gábor

2009 Rescue excavations at Chinari „Mociar”, Sântana Commune, (Mureş County). Marisia. (nyomtatás alatt).

ROSKA Márton

1942 Erdély régészeti Repertoriuma [Archäologisches Repertorium von Sisenbürgen I. Urzeit] I. Öskor/Thesaurus Antiquitatum Transilvanicarum I. Praehistorica. Kolozsvár.

RUSU, Mircea

1963 Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit. *Dacia N.S.* VII. 177-210.

STÅLBOM, Ulf

1997 Rubbish Pits or Ceremonial Deposits at the Prysgården site in the Late Bronze Age. *Land Archaeological Review.* 3. 21-36.

STRATAN, Ion VULPE, Alexandru

1977 Der Hügel von Susani. *PZ.* 52 1. 28-60.

SZABÓ Gábor

1996 A Csorva-csoport és a Gáva-kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletegyüttes alapján [Forschungsprobleme der Csorva-Gruppe und der Gáva-Kultur aufgrund einiger Fundverbände aus dem Komitat Csongrád]. *StudArh.* II. 9-109.

2004a A tiszacsegei edénydepó. Újabb adatok a Tisza-vidéki késő bronzkori edénydeponálás szokásához [Das Gefäßdepot von Tiszacsege. Neue Angaben zur Sitte der spätbronzezeitlichen Gefäßdeponierung in der Theißegend] *StudArh.* X. 81-113.

2004b Ház, település és településszerkezet a késő bronzkori (BD, HA, HB periódus) Tisza-vidéken [Houses, Settlements, and Settlement structures in the Tisza Region of the Late Bronze Age (Periods BD, HA, HB)]. *Momos II. Őskoros Kutatok II. Összejövetelének konferenciakötete, Debrecen, 2000. november. 6-8.* 137-170.

SZÉKELY Zoltán

1959a Raport preliminar asupra sondajelor executate de muzeul regional din Sf. Gheorghe în anul 1956 [Sondages exécutés en 1956 par le musée régional de Sfintul Gheorghe Raport preliminar]. *Materiale.* V. 231-245.

1959b Cercetări arheologice efectuate în Regiunea Autonomă Maghiară [Recherches archéologique dans le Région Autonome Hongroise]. *Materiale.* VI. 187-201.

1961 Sondajele executate de muzeul regional din Sf. Gheorghe [Les sondages faits par le musée régional de Sf. Gheorghe]. *Materiale.* VII. 179-190.

1962 Sondajele executate de muzeul regional din Sf. Gheorghe [Les sondages faits par le musée régional de Sf. Gheorghe]. *Materiale.* VIII. 325-328.

1966a Așezări din prima vârstă a fierului în sud-estul Transilvaniei, Sf. Gheorghe.

1966b Beiträge zur Kenntnis der Frühhallstattzeit und zum Gebrauch des Eisens in Rumänien. *Dacia N.S.* X. 209-219.

SZÉKELY Zoltán-ZAHARIA, Eugenia

1994 Le debut de l'age du fer dans le Sud-Est de la Transylvanie. *ActaMN.* 31 1. 173-178.

SZÉKELY K. Zsolt

1983 Rezultatul ultimelor cercetări din județul Covasna, în așezări din epoca bronzului și prima vârstă a fierului. [Results of the last researches in Covasna County concerning Bronze and First Iron Age settlements]. *Materiale.* XV. 143-148.

1994 The Beginning of the Iron Age in the South-East of Transylvania [Results of the last researches in Covasna County concerning Bronze and First Iron Age settlements]. *Materiale.* XV. 143-148.

2007 Csernáton község régészeti monográfiája [Archaeological Monography of Csernáton Village (Cernat, Covasna County)]. *Státus Kiadó. Csíkszereda.*

VASILIEV, Valentin

- 1983 Probleme ale cronologiei Hallstattului în Transilvania [Einige Probleme der Hallstattzeit-Cronologie in Siebenbürgen]. ActaMN. XX. 33-57.
- 1985-1986 Descoperiri arheologice cu semnificație cultică în așezarea din prima epocă a fierului de la Teleac (jud. Alba) [Les découvertes archéologique á signification cultique dans l'établissement fortifié du premier âge du fer de Teleac (dép. d'Alba)]. ActaMN. XXII-XXIII. 79-90.
- 1987 Probleme ale cronologiei Hallstattului pe teritoriul României (II) [Quelques problèmes concernant la chronologie du Premier Âge du fer dans la Roumanie]. Sargetia. 20. 64-80.
- 1989 Considerații asupra așezărilor hallstattiene fortificate din aria intracarpatică. SympThrac. 7. 55-62.
- 1992 Probleme privind cronologia epocii hallstattiene în aria intracarpatică a României (III) [Sur le commencement de l'époque hallstattienne dans l'aire intracarpatique de Roumanie]. EphemNap. II. 19-26.
- 1994 A propos du commencement du Premier Âge du Fer dans l'aire intracarpatique de la Roumanie, The Early Hallstatt Period (1200-700 B.C.) in South-Eastern Europe. Alba-Iulia. 231-239.
- 1995a Les reserches consacrées au Premier âge du fer en Transylvanie. Résultats et problèmes. Thracodacica. XVI. 93-98.
- 1995b Fortifications de refuge et établissements fortifiés du Premier âge du fer en Transylvanie. BiblThrac. XII.
- 1997 Quelques problemes concernant le premier age du fer en Transylvanie intracarpatique. In: P. Roman (szerk.), The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. Proceedings of the 7th International Congress of Thracology, May, 20-26, 1996, Constanța-Mangalia-Tulcea, România, Reports and Sommaires, București. 504-511.
- 1999 Betrachtungen zur Chronologie der älteren Eisenzeit in Siebenbürgen. Transilvanica... 173-179.
- 2008 Bemerkungen zu den bitronkonischen Gefäßen, die für Gáva-Kultur Kennzeichnend sind. EphemNap. XVI-XVII. 7-16.

VASILIEV, Valentin et alii

- 1983 Cercetări în așezarea fortificată de la Teleac (jud. Alba) [Recherches dans l'Établissement fortifié du premier âge du fer de Teleac (Dép. d'Alba)]. Materiale. XV. 155-158.
- 1991 Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României, Contribuții arheologice: Așezarea fortificată de la Teleac [Le centre d'habitat fortifié de Teleac (Departement d'Alba) Contributions a la connaissance de la premiere époque du fer dans l'arie intracarpatique de Roumanie]. Cluj-Napoca: Dacia.

WILSON, Bob

- 1996 Aspects of the literature on the theory and identification of ritual, In: Anderson, Sue, Boyle, Katherine (szerk.), Ritual Treatment of Human and Animal Remains, Proceedings of the first meeting of the Osteoarchaeological Research Group held in Cambridge on 8th October 1994, Oxbow Books for The Osteoarchaeological Research Group. 11-15.

ZAHARIA, Eugenia

- 1965 Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Foulles et trouvailles de Mediaș. Dacia N.S. 9. 83-104.

ZAHARIA, Eugenia-MORINTZ, Sebastian

- 1965 Cercetarea Hallstattului timpuriu în România [Le Hallstatt ancien en Roumanie]. SCIV. 16 3. 451-462.

O groapă menajeră din situl de la Porumbenii Mari-Partea cetății (județul Harghita)**(Rezumat)**

În județul Harghita există multe descoperiri datate la începutul primei epoci a fierului, precum așezări deschise și fortificate și depozite de bronzuri datate în perioada Ha B2. O astfel de așezare a fost localizată la Nagygalambfalva-Várfele fiind menționată pentru prima dată de Balázs Orbán. Primele cercetări de teren efectuate de Márton Roska, Samu Borbély, Groze Eugen, Sándor Ferenczi și Géza Ferenczi au fost urmate în anii 1956–57 de săpăturile arheologice ale lui Zoltán Székely și István Molnár. Aceștia au identificat elemente de habitat și materiale ceramice pe care le-au datat în perioada Ha B.

În aprilie 2007 un localnic, Lajos Kuti a adus la muzeu fragmente ceramice din prima epocă a fierului descoperite din întâmplare pe teritoriul sitului, urmată de un mic sondaj efectuat de Zsolt Körösfői pentru a identifica complexul. Inventarul gropii a constatat din fragmente de chirpic, arsură, oase de animale, fragmente ceramice provenind de la vase de provizii de mari dimensiuni o figurină de animal din lut. Deoarece inventarul a conținut pe lângă vasele de provizii și resturi menajere putem considera complexul o groapă de provizii folosită mai târziu o groapă menajeră.

Pe baza formei și ornamentarea ceramicii putem data complexul în prima epocă a fierului (faza a doua a așezărilor de la Mediaș–Teleac, Ha B2–3). Avem analogii pentru acest sit în centrul și sud-estul Transilvaniei.

Early Iron Age Storage Pit from Nagygalambfalva-Várfele (Harghita County) site.**(Abstract)**

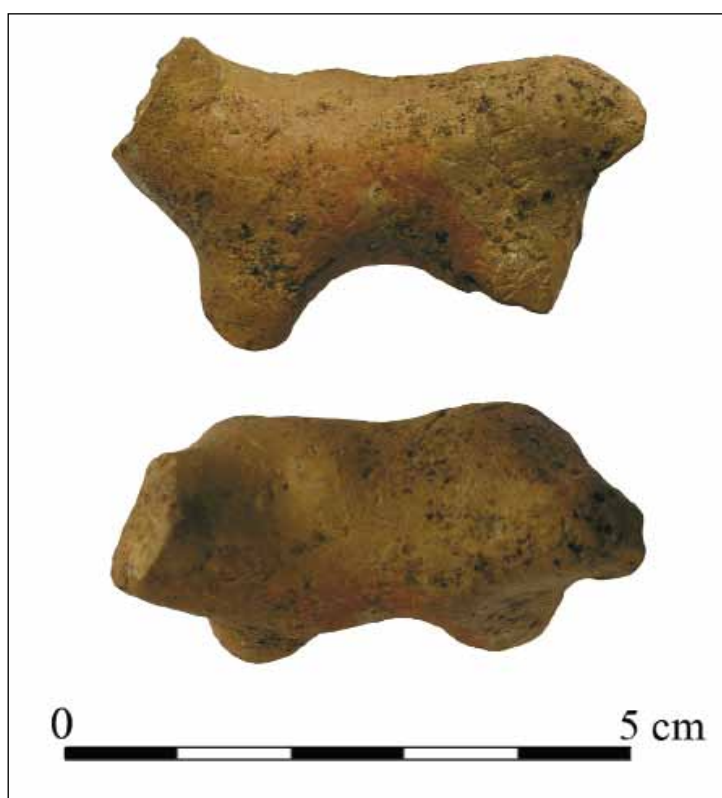
In Harghita County there are many findings related to the Early Iron Age, opened and fortified settlements, bronze hoards dated to the Ha B2 period. One of these settlements is the one located at Nagygalambfalva-Várfele first mentioned by Orbán Balázs. The first field walks made by Márton Roska, Samu Borbély, Eugen Groze, Sándor Ferenczi and Géza Ferenczi are followed in 1956–57 by the archaeological excavations made by Zoltán Székely and István Molnár. They found habitation elements and pottery fragments which they dated to the Ha B period.

In the April of 2007 a local villager Lajos Kuti brought to the Museum Early Iron Age pottery found by chance on the area of the site, this was followed by a small rescue excavation made by Zsolt Körösfői to identify the outline of the feature. The inventory of the pit consisted of daub fragments, charcoal, animal bones, large storage vessel fragments and a miniature clay animal figurine. Because the inventory contained large restorable vessels and household waste we can consider this feature a storage pit later used as a refuse pit.

Based on the shape and decoration technique of the pottery we can date the feature in the Early Iron Age (2nd phase of Mediaș–Teleac settlements, Ha B2–3). We have analogies to this site from the Center and the South-Eastern part of Transylvania.

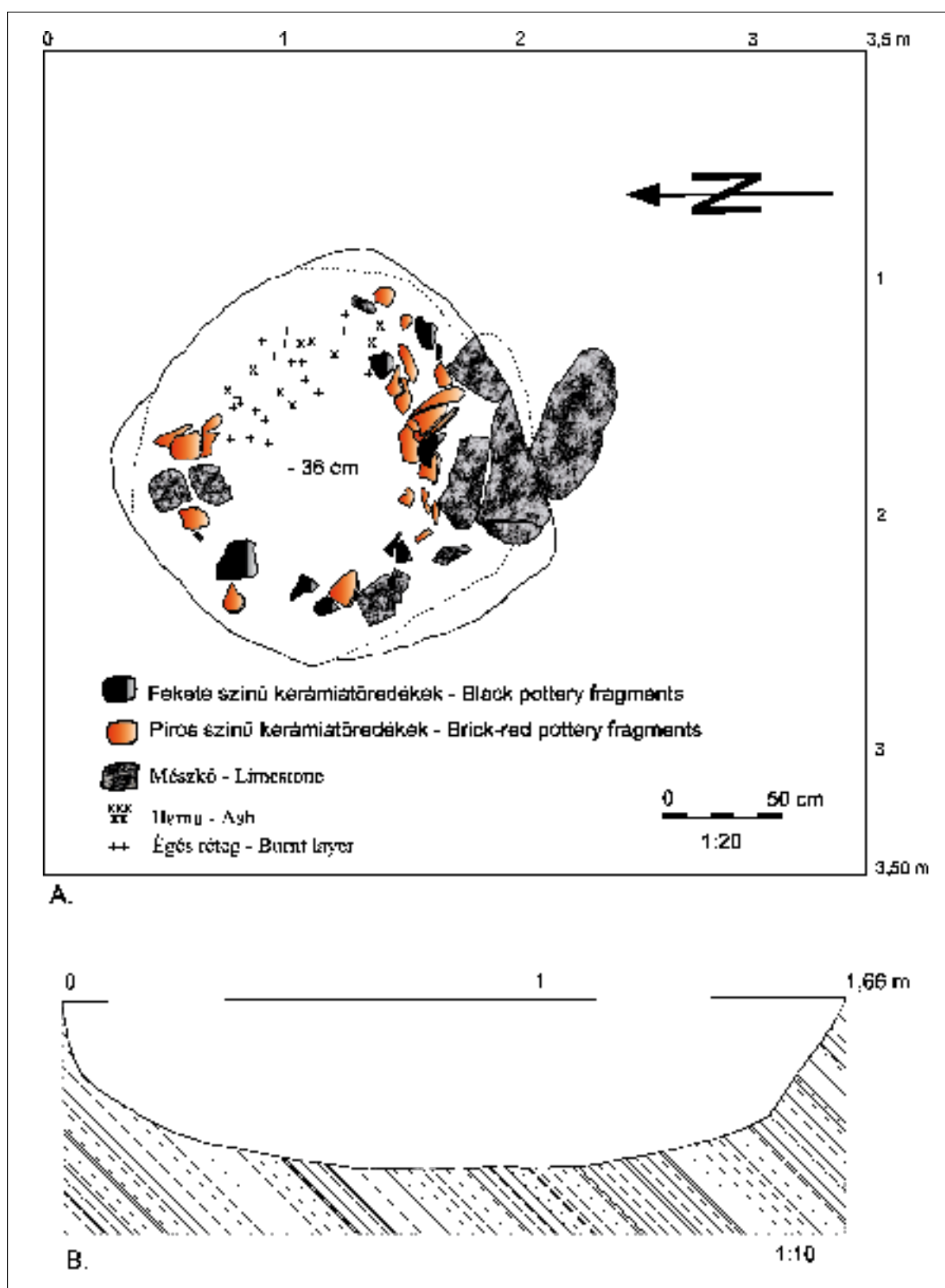

1.

2.

1. tábla 1. A lelőhely és a gödör előkerülési helye. 2. Állat idol a gödörből.

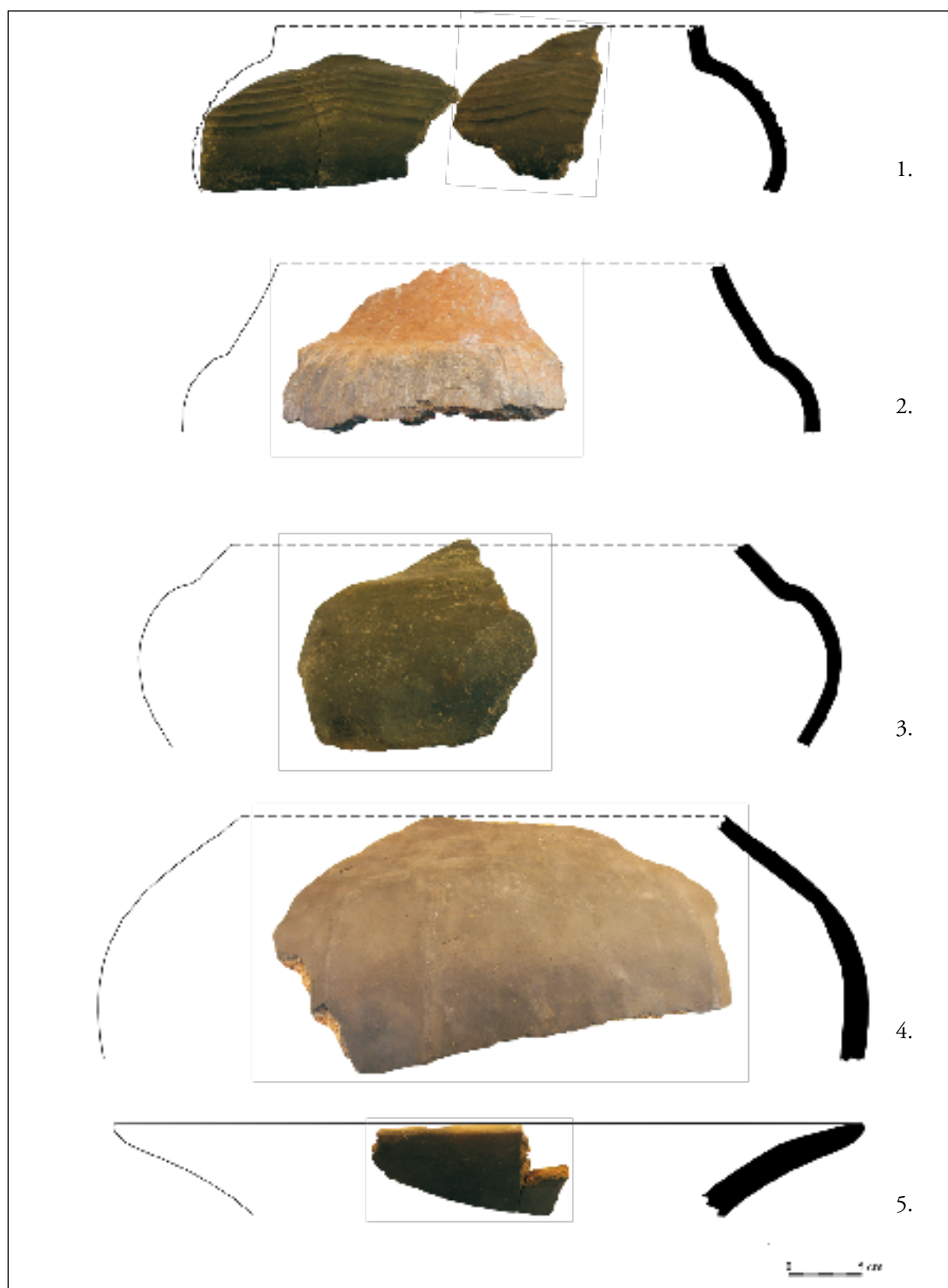
2. tábla A gödör kibontva és metszete

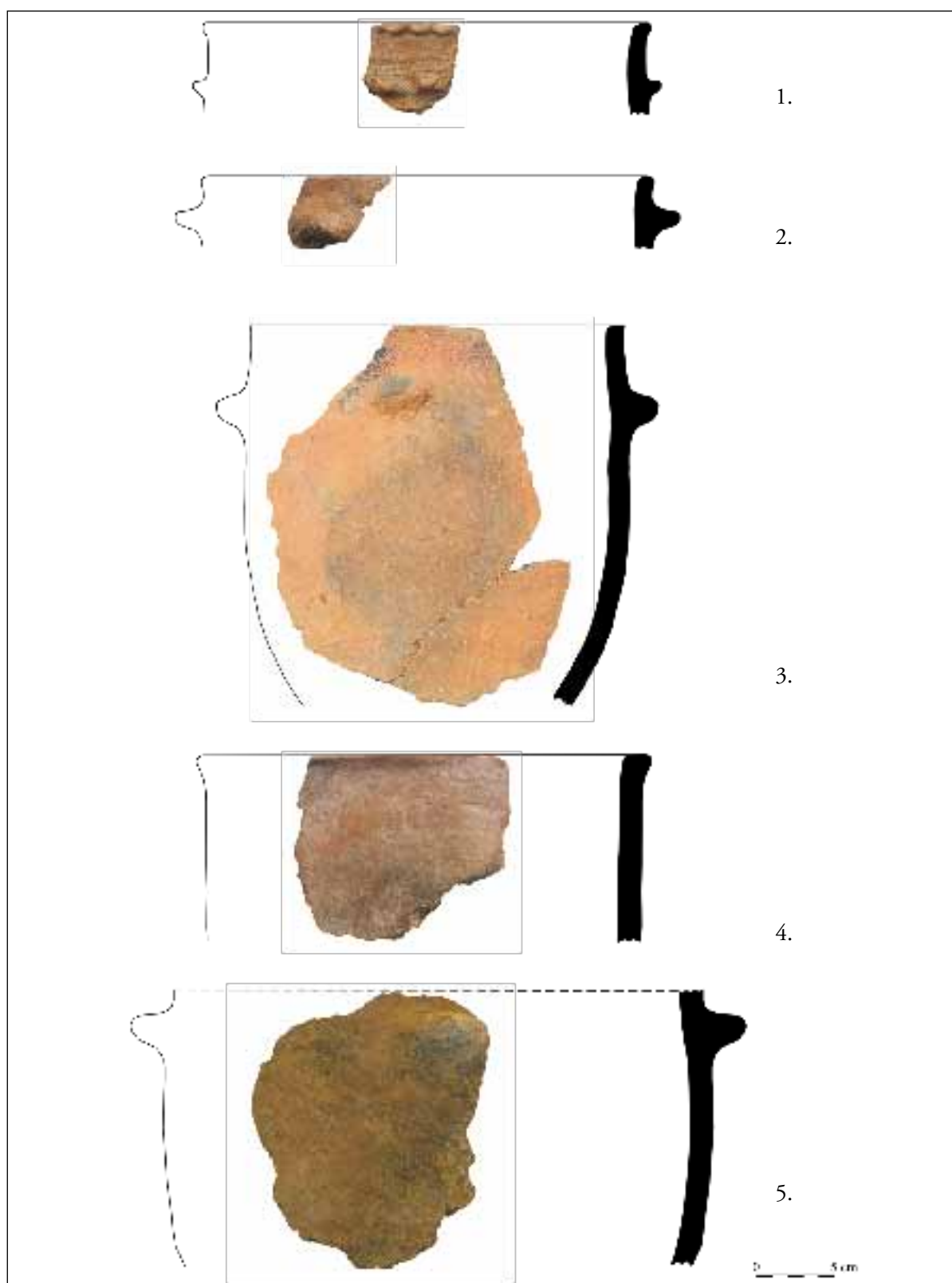
3. tábla. A koravaskori gödör leletanyaga.

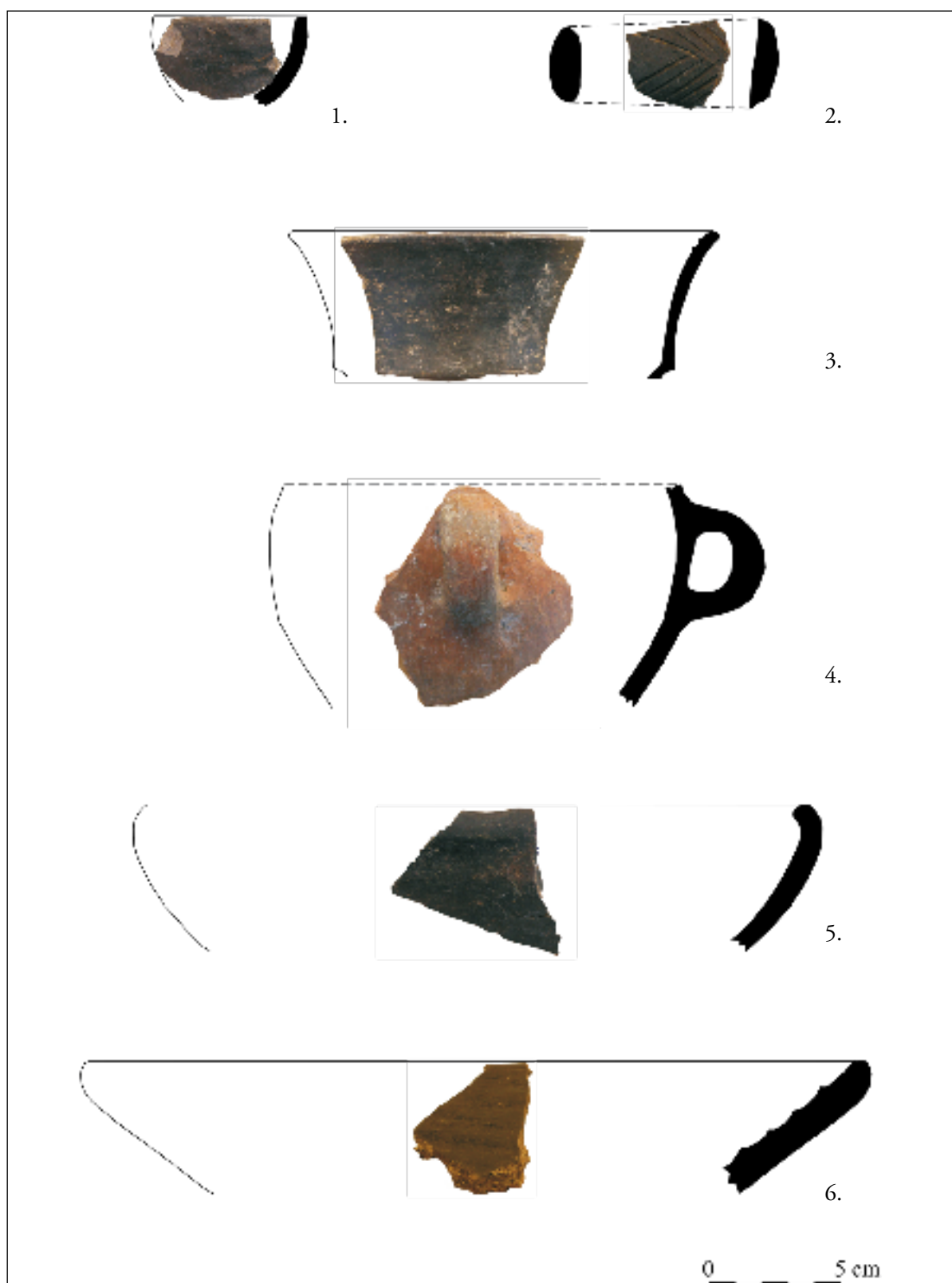
3. tábla. A koravaskori gödör leletanyaga.

5. tábla. 1, 4 A koravaskori gödör leletanyaga. 2-3. A településről begyűjtött szórványleletek.

6. tábla A településről begyűjtött szórványleletek.

7. tábla 6. A koravaskori gödör leletanyaga; 1-5. A településről begyűjtött szórányleletek.